

Witold Klaus, Małgorzata Makarska*

Propozycja definicji pracy przymusowej – projekt art. 115 § 22b Kodeksu karnego**

Niniejszym poddajemy pod rozagę wprowadzenie art. 115 § 22b Kodeksu karnego w następującym brzmieniu:

Art. 115 § 22b k.k.¹

Pracą lub usługami o charakterze przymusowym jest świadczenie pracy lub usług w warunkach wykorzystania, wykonywane pod wpływem przymusu wynikającego z przemocy, groźby, pozbawienia wolności, żądania odpracowania długu, zatrzymania dokumentu tożsamości, dokumentu podróży lub dokumentu uprawniającego cudzoziemca do pobytu na terytorium RP, niewypłacenia wynagrodzenia, a także z innego rażącego naruszenia praw pracownika.

UZASADNIENIE

Konieczność wprowadzenia do Kodeksu karnego² definicji (czy też raczej dookreślenia znaczeniowego³) pojęcia pracy przymusowej wynika z przeprowadzonych badań kryminologicznych ukazujących niewielką liczbę spraw (przewodzonych na etapie postępowania przygotowawczego czy sądowego i skutkujących niewielką liczbą prawomocnych skazań) za przestępstwo handlu ludźmi do pracy przymusowej. Bazuje także na zdiagnozowanych w niepublikowanych dotąd badaniach Fundacji La Strada potrzebach organów ścigania i sądów, które podkreślają trudności, jakie mają one z właściwym rozumieniem pojęcia pracy przymusowej w kontekście istniejącej definicji przestępstwa handlu ludźmi. Trudności te pokazują także wyniki badań kryminologicznych ujawniające niewielką skuteczność organów ścigania

* Dr hab. Witold Klaus jest profesorem nadzwyczajnym w Instytucie Nauk Prawnych PAN, Polska, ORCID 0000-0003-2306-1140, e-mail: witold.klaus@gmail.com; dr Małgorzata Makarska jest sędzią Sądu Okręgowego w Siedlcach, Polska, ORCID 0000-0002-5141-556X, e-mail: Małgorzata.Makarska@ms.gov.pl

** Data zgłoszenia tekstu przez autorów: 9.08.2019 r.; data przyjęcia tekstu przez redakcję do publikacji: 8.01.2020 r.

¹ Projekt został opracowany w ramach prac Grupy Roboczej ds. Osób Świadczących Pracę Zespołu ds. Zrównoważonego Rozwoju i Społecznej Odpowiedzialności Przedsiębiorstw – organu pomocniczego Ministra Inwestycji i Rozwoju. Autorzy chcieliby serdecznie podziękować wszystkim osobom, które komentowały kształt przepisu na kolejnych etapach prac Grupy.

² Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1950 ze zm.) – dalej k.k.

³ Warto podkreślić, że w art. 115 k.k. obok definicji znajdują się także właśnie dookreślenia znaczeniowe, np. w § 2 czy 12 tegoż przepisu.

w identyfikacji zjawiska pracy przymusowej⁴ oraz skazywania sprawców tych czynów⁵, w tym różnorodność definiowania sytuacji, gdy określone zachowanie zostało uznane za wyczerpujące znamiona pracy przymusowej⁶.

W polskiej literaturze przedmiotu autorzy i autorki często nie podejmują się próby rekonstrukcji definicji pracy przymusowej⁷, a poprzestają na odniesieniu się do ogólnych stwierdzeń⁸ czy relacjonują różne formy, jakie może przybrać praca przymusowa – na podstawie analizy literatury czy przepisów przede wszystkim prawa międzynarodowego⁹. Precyzyjne sformułowanie takiej definicji to zresztą zadanie niełatwe, a różne państwa w różny sposób poradziły sobie (albo częściej nie poradziły sobie) z rozwiązaniem tego problemu¹⁰.

W proponowanej treści nowego przepisu art. 115 § 22b k.k. dookreślenie pojęcia pracy przymusowej (czy precyzyjniej pracy lub usług o charakterze przymusowym¹¹) odwołuje się do definicji handlu ludźmi z art. 115 § 22 k.k. – dopełnia ją, doprecyzowując jedną z form wykorzystania. Takie usytuowanie pracy przymusowej – w kontekście handlu ludźmi – zaleca Międzynarodowa Organizacja Pracy (dalej MOP)¹². Wprowadzenie definicji jest także konieczne, bowiem definicja funkcjonująca w art. 2 Konwencji MOP nr 29¹³ (dalej Konwencja) nie jest wystarczająca. Pomijając rozważania, na ile zasada określoności prawa karnego pozwala do sięgania do definicji zawartych w aktach prawnomiędzynarodowych, najważniejszym problemem jest archaiczność definicji MOP opracowanej w 1930 r. Sama Międzynarodowa Organizacja Pracy w swoich opracowaniach zresztą, choć wychodzi od tej definicji, to szeroko ją rozwija i doprecyzowuje, uwzględniając

⁴ Pomijamy tu analizę w tym zakresie Krzysztofa Karsznickiego, bowiem była przygotowana przed wprowadzeniem art. 115 § 22 k.k., zatem obejmowała poprzedni stan prawny i w dużym stopniu jest nieaktualna. Por. K. Karsznicki, *Analiza polskiego prawa pod kątem efektywności ścigania handlu ludźmi do pracy przymusowej*, Warszawa 2008.

⁵ Choć przyczyny tej niskiej skuteczności mogą być różnego rodzaju – por. Ł. Wieczorek, *Praca przymusowa. Zagadnienia prawne i kryminologiczne*, Warszawa 2017, s. 282–289.

⁶ Z. Lasocik, Ł. Wieczorek, *Handel ludźmi do pracy przymusowej – raport z badań*, Warszawa 2010, s. 67–71.

⁷ Czasem w ogóle nie zauważając tego zjawiska jako odrębnej formy handlu ludźmi, tak w: J. Jurewicz, *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Łódź 2011.

⁸ M. Mozgawa, *Handel ludźmi (art. 189a KK)* [w:] *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przestępstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2012, s. 403; T. Bulenda, *Przymus pracy i wykorzystywanie pracowników – aspekty etyczne i prawne* [w:] *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2006.

⁹ B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia prawne i kryminologiczne*, Warszawa 2018, s. 35–37; Ł. Wieczorek, *Praca przymusowa...*, s. 21–28, 149–153; P. Dąbrowski, *Praca przymusowa cudzoziemców w Polsce. Analiza zjawiska w wybranych grupach imigranckich*, Warszawa 2014, s. 32–49.

¹⁰ Por. A. Weatherburn, *Clarifying the scope of labour exploitation in human trafficking law. Towards a legal conceptualisation of exploitation*, Tilburg 2019; R. Plant, *Addressing Human Trafficking as a Forced Labour Concern: the Policy implications* [w:] *New Types of Crime. Proceedings of The International Seminar held in connection with HEUNI's thirtieth anniversary*, red. M. Joutsen, Helsinki 2012.

¹¹ W przekonaniu autorów pojęcia „pracy przymusowej” i „pracy lub usług o charakterze przymusowym” są tożsame. Literatura anglojęzyczna posługuje się pojęciem „forced labour”, polski ustawodawca zdecydował się na przetłumaczenie tego terminu w sposób może nawet pełniej oddający jego zakres, używając w art. 115 § 22 k.k. sformułowania „praca lub usługi o charakterze przymusowym”. Opisują one jednak dokładnie to samo zjawisko i nie wydaje się, by celowe było rozróżnianie zakresu znaczeniowego tych pojęć (inaczej: Ł. Pohl, K. Burdziak, P. Banaszak, *Stosunek polskiego prawa karnego do zjawiska pracy przymusowej (aspekty interpretacyjne, zarys orzecznictwa oraz problematyka wykrywczej działalności służb)*, Warszawa 2018, s. 15–16).

¹² *Human Trafficking and Forced Labour Exploitation. Guidelines for Legislation and Law Enforcement*, Genewa 2005, s. 61.

¹³ Konwencja nr 29 dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej, przyjęta w Genewie 28.06.1930 r. (Dz.U. z 1959 r. Nr 20, poz. 122).

nowe formy działań sprawców – które jednakże nie są ujęte w treści samego przepisu art. 2 Konwencji, a czasem są z nim wręcz sprzeczne (np. kwestia wyrażenia zgody na wykorzystanie)¹⁴.

Sformułowanie „praca lub usługi o charakterze przymusowym” to jedyna forma wykorzystania w obecnym katalogu występującym w art. 115 § 22 k.k., która nie jest wystarczająco zrozumiała lub wyjaśniona. Pozostałe sformułowania są jasne na poziomie językowym (np. prostytutka, żebractwo), są obudowane orzecznictwem (np. pornografia) lub zostały dodatkowo zdefiniowane w treści Kodeksu karnego (niewolnictwo w art. 115 § 23 k.k.).

Przyjęto założenie „piętrowości” – czyli konieczności spełnienia dwóch pierwszych członów definicji handlu ludźmi. Zatem za handel ludźmi mogą być uznane wyłącznie czynności sprawcze – po pierwsze: wprost wskazane w art. 115 § 22 k.k. (werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie), po drugie podejmowane z wykorzystaniem określonych metod: tj. z zastosowaniem 1) przemocy lub groźby bezprawnej; 2) uprowadzenia; 3) podstępu; 4) wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania; 5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności; 6) udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą.

Jednocześnie wszelkie czynności sprawcze muszą być podejmowane wobec osoby pokrzywdzonej z zamiarem kierunkowym, tj. w celu wykorzystania i niezależnie od ewentualnego wyrażenia przez nią zgody na wykorzystanie.

Ale jednocześnie definicja ta ma stanowić całość, tj. odczytywana z projektowanego przepisu ma w sposób zupełny definiować pracę przymusową (analogicznie jak w przypadku niewolnictwa zdefiniowanego w art. 115 § 23 k.k.). Zakłada to, że pewne czyny, które mogą zostać uznane za pracę przymusową z jej definicji, mogą nie stanowić formy handlu ludźmi (bowiem nie wypełnią innych znamion tego przestępstwa opisanych powyżej). Wówczas będziemy mieli do czynienia z sytuacją, gdy praca przymusowa będzie wypełniała znamiona innych przepisów, np. przestępstwa zmuszania, oszustwa, pozbawienia wolności itd. Innymi słowy, będziemy mieli wówczas także do czynienia z pracą przymusową, ale niebędącą formą handlu ludźmi, co nie znaczy, że nie podlegającą karze (choć przy wykorzystaniu innych przepisów prawa karnego, jeśli wypełnią ich znamiona).

W definicji użyto słowa „przymus” w znaczeniu nadanym mu przez prawo karne (obejmującym zatem *vis absoluta* i *vis compulsiva*)¹⁵. W związku z powyższym w definicji zrezygnowano z dalszego rozwijania tego pojęcia poprzez wymienianie *expressis verbis* różnych form przymusu, jakimi mogą się posłużyć sprawcy (w tym najczęściej stosowanymi w praktyce przez nich, czyli przemocą fizyczną lub groźbą bezprawną), bowiem zawierają się one w prawnym znaczeniu sformułowania „przymus”. Zdecydowano się na użycie w definicji wyrażenia „przymus”, mimo

¹⁴ Por. np. *A global alliance against forced labour. Report of the Director-General Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work 2005*, Genewa 2005, s. 5 i n.

¹⁵ Por. np. W. Wróbel, A. Zoll, *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010, s. 164–167; M. Mozgawa, M. Budyn-Kulik, P. Kozłowska-Kalisz, M. Kulik, *Komentarz do art. 1 [w:] Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX 2020.

że podobne sformułowanie („przymusowy charakter”) znajduje się w definiowanym pojęciu. Wynika to z faktu, że pojęcie „przymusu” jest w prawie karnym zrozumiałe, wynika z orzecznictwa oraz piśmiennictwa¹⁶. Proponowana definicja swoim zakresem obejmuje jednak szczególną formę zachowań sprawców, jaką jest „praca lub usługi o charakterze przymusowym”. Korzystając zatem z dotychczasowego dorobku orzecznictwa oraz doktryny, definicja buduje i skupia się na szczególnej formie przymusu stosowanego w kontekście świadczenia pracy albo usług, a więc na „przymusowym charakterze” działań sprawców w tym zakresie.

Zakładamy, że w skład zakresu definicji pracy przymusowej nie wejść czyny takie jak: odbywanie kary ograniczenia wolności w postaci pracy społecznie użytecznej, praca żołnierzy, praca dzieci (małoletnich) w domu i w gospodarstwie rodzinnym, jak również wszelkie działania podejmowane przez urzędy pracy mające na celu aktywizację zawodową osób bezrobotnych i poszukujących pracy. Są to czyny prawnie dozwolone na podstawie różnych przepisów, a ich celem nie jest wykorzystanie pracownika (co zakłada definicja handlu ludźmi). Pewien rodzaj zmuszania, który występuje w przypadku tych czynów, wykracza bowiem poza prawnokarne rozumienie definicji słowa „przymus”. Ponadto, żaden z tych czynów nie będzie uznany za pracę przymusową, bowiem nie wystąpią w nim pozostałe niezbędne znamiona wynikające z definicji handlu ludźmi z art. 115 § 22 k.k. Założenie takie jest także zgodne z treścią art. 2 ust. 2 Konwencji MOP nr 29.

Definicja ma z założenia charakter zakresowy i nierównościowy¹⁷. Z uwagi na potrzebę precyzji pojęciowej jest ona kazuistyczna, bowiem w przekonaniu autorów konstruowanie definicji z pojęć ogólnych nie przyniosłoby oczekiwanych praktycznych rozwiązań¹⁸. Projektodawcy uznali, że w ten sposób pełniej i czytelniej lub wierniej oddadzą obraz i charakter tego zjawiska. Wynika to także z praktyki definiowania pracy przymusowej w wytycznych międzynarodowych czy w innych ustawodawstwach, np. w niemieckim Kodeksie karnym.

Definicja ma charakter częściowo otwarty. Wynika to z zastosowania w ostatniej części sformułowania „a także z innego rażącego naruszenia praw pracownika”. Sformułowanie to z jednej strony oznacza, że nie ma automatyzmu między stwierdzeniem naruszenia praw pracownika a stwierdzeniem pracy przymusowej. Inaczej mówiąc, samo naruszenie praw pracowniczych, nawet rażące, nie będzie oznaczało pracy przymusowej. Przy naruszaniu praw pracownika występującego w ramach niniejszej definicji zawsze będzie musiał bowiem wystąpić element przymusu, co odróżnia te formy od art. 218 § 1a k.k. penalizującego złośliwe lub uporczywe naruszanie prawa pracownika. Z drugiej jednak strony – sformułowanie to pozwala na dodanie do katalogu czynów innych zachowań sprawców, które nie zostały wymienione wcześniej, a mogą zostać uznane za eksces, który stanowi naruszenie praw pracownika.

¹⁶ Por. np. wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 23.06.1999 r., II AKa 154/99, LEX nr 42340; J. Koreczuk, *Przymus psychiczny w polskim prawie karnym okresu międzywojennego*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2012, t. XI, s. 76–87.

¹⁷ Por. § 153 rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z 20.06.2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” (Dz.U. z 2016 r. poz. 283). Por. także J. Oniszczyk, *Tworzenie aktów normatywnych jako instrument polityki publicznej. Technika budowy tekstu*, „Studia z Polityki Publicznej” 2014/3(3), s. 37; Z. Ziemiński, *Logika praktyczna*, Warszawa 1995, s. 51.

¹⁸ Propozycja Amy Weatherburn jest w zasadzie dobrą bazą, jednak raczej do operacjonalizacji na poziomie badawczym. Trudno jest ją przełożyć na konkretny przepis Kodeksu karnego – por. A. Weatherburn, *Clarifying the scope...*, s. 318.

Użyte w definicji sformułowanie „rażące naruszenie praw pracownika” ma na celu wskazanie kierunku identyfikacji i interpretacji możliwych form działań sprawców, które obecnie nie zostały wskazane w treści definicji, a które mogą wystąpić w praktyce, i które mogą oraz powinny mieścić się w zakresie definicji pracy przymusowej. Istotne przy tym jest ukierunkowanie na naruszania praw wszystkich osób świadczących pracę. Oznacza to, że do wystąpienia pracy przymusowej może dochodzić zarówno w warunkach zatrudnienia pracowniczego (choć prawdopodobnie nie będzie to najpowszechniejsza forma zatrudnienia pokrzywdzonych), jak i w jakiegokolwiek innej formie zatrudnienia (np. na umowę cywilnoprawną), a także przy braku umowy (zatrudnienie nielegalne, w tym zatrudnienie w sektorze pomocy domowych i opieki nad osobami zależnymi)¹⁹. Innymi słowy, forma pracy czy świadczenia usług przez pokrzywdzonego nie może mieć żadnego znaczenia przy określeniu, czy działanie sprawcy wypełniało znamiona pracy przymusowej czy też nie²⁰. Znaczenia takiego nie może mieć również sposób wykonywania pracy czy usług przez osobę pokrzywdzoną. Definicję pracy przymusowej będą zatem wypełniały także zdarzenia, jakie mogą mieć miejsce choćby w takich przypadkach, jak zmuszanie do wykonywania działalności nielegalnej, np. popełniania przez pokrzywdzonego drobnych przestępstw, np. drobnych kradzieży, oszustw, wyłudzeń, przemytu rzeczy, handlu narkotykami itd. (por. pkt 11 preambuły do dyrektywy 2011/36/UE²¹). Fakt zmuszania osób pokrzywdzonych do wykonywania tego rodzaju pracy czy usług jest potwierdzony w badaniach oraz w działalności organizacji społecznych (przede wszystkim poza granicami Polski)²².

W definicji użyto pojęcia „niewypłacenia wynagrodzenia”, przez które w doktrynie i w orzecznictwie rozumie się nie tylko nieprzekazanie pracownikowi w terminie należnej mu kwoty czy też przekazanie mu jedynie części należnej kwoty, ale także dokonanie bezpodstawnego potrącenia lub odliczenia określonych kwot.

Przez pojęcie „odpracowania długu” jest rozumiany zarówno rzeczywisty, jak i rzekomy dług, do odpracowania którego jest zmuszana osoba pokrzywdzona. Dług rzekomy może wystąpić w sytuacji, gdy osoba zmuszająca do pracy nalicza nienależne i wygórowane koszty, np. koszty podróży z kraju pochodzenia lub utrzymania w kraju wykorzystania. Istotne jest przekonanie osoby pokrzywdzonej o istnieniu danego długu lub wywieranie na nią nacisku w postaci przymusu, by koszty te zwróciła, a nie fakt, czy ten dług występuje rzeczywiście i czy może być uznany za dług w prawnym rozumieniu tego sformułowania. Będzie ono więc obejmowało dług rzeczywisty i „rzekomy”. Skłonienie do odpracowania długu w ramach definicji pracy przymusowej musi wystąpić pod przymusem oraz musi być dokonywane w celu wykorzystania (i przy wypełnieniu innych form definicji

¹⁹ Por. np. wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z 25.07.2005 r. w sprawie Siliadin przeciwko Francji, skarga nr 73316/01, dostępny w bazie HUDOC.

²⁰ Analogicznie Ł. Pohl, K. Burdziak, P. Banaszak, *Stosunek...*, s. 14–15.

²¹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/36/UE z 5.04.2011 r. w sprawie zapobiegania handlowi ludźmi i zwalczania tego procederu oraz ochrony ofiar, zastępująca decyzję ramową Rady 2002/629/WSiSW (Dz.Urz. UE L 101/1–11 z 15.04.2011 r.).

²² Por. np. C. Villacampa, N. Torres, *Trafficked Women in Prison: The Problem of Double Victimisation*, “European Journal on Criminal Policy and Research” 2014/21(1), s. 99–115; C. Villacampa, N. Torres, *Human trafficking for criminal exploitation: Effects suffered by victims in their passage through the criminal justice system*, “International Review of Victimology” 2019/25(1), s. 3–18; B. Namysłowska-Gabrysiak, *Handel...*, s. 45–46. Por. także definicję Interpolu o handlu ludźmi w celu zmuszania do popełniania przestępstw, <https://www.interpol.int/Crimes/Human-trafficking/Types-of-human-trafficking#pt-2> (dostęp: 24.02.2020 r.).

handlu ludźmi). Wyłącza zatem wszelkie długi, które są odpracowywane dobrowolnie, np. jako odpracowanie długów lokatorskich występujących wobec spółdzielni mieszkaniowych czy gmin.

Sformułowanie „dokument podróży lub dokument uprawniający cudzoziemca do pobytu na terytorium RP” odzwierciedla przepisy dotyczące kontroli legalności pobytu, przede wszystkim obowiązku legitymowania się przez cudzoziemców odpowiednimi dokumentami podczas przebywania w Polsce (zawarte w art. 288 oraz 293 pkt 1 ustawy o cudzoziemcach²³).

Warto też zauważyć, że zdefiniowanie pojęcia pracy przymusowej może mieć zastosowanie także do zrozumienia, w jakich przypadkach wykorzystanie do żebrania (wskazane jako jedna z form wykorzystania w art. 115 § 22 k.k.) powinno być uznawane za formę handlu ludźmi. Zgodnie z treścią punktu 11 preambuły do dyrektywy 2011/36/UE: „Wyzyskiwanie żebractwa, w tym wykorzystywanie osób zależnych, będących ofiarami handlu ludźmi, do żebractwa, wchodzi zatem w zakres definicji handlu ludźmi wyłącznie w tych przypadkach, w których występują wszystkie elementy zjawiska przymusowej pracy lub usług”. Dyrektywa ta uznaje bowiem zmuszanie do żebractwa jako jedną z form pracy przymusowej.

Autorzy opierali się również na wytycznych zawartych w publikacji Międzynarodowej Organizacji Pracy²⁴ oraz na wyroku Sądu Najwyższego (dalej SN) z 16.06.2015 r., III KK 138/15²⁵: „Mając na względzie wyjaśnienia oskarżonych, z których wynikało, że zostały wyprowadzone w błąd co do warunków pracy, jaką miały wykonywać na Litwie, oraz warunków socjalnych, jakie miał zapewnić im pracodawca, a w rezultacie były zmuszone pracować w warunkach uzasadniających określenie ich pracy jako przymusowej, z uwagi na odebranie im paszportów, wymaganie świadczenia pracy przez kilkanaście godzin dziennie i wypłacanie wynagrodzenia znacznie niższego od obiecanego oraz od wynagrodzenia wypłacanego pracującym tam Litwinom, zasadnym było stwierdzenie istnienia domniemania, iż są one ofiarami handlu ludźmi, o którym mowa w art. 115 § 22 k.k.”.

W toku prac nad dookreśleniem pojęcia pracy przymusowej rozważano także wprowadzenie odrębnego przestępstwa pracy przymusowej (jak ma to miejsce w niektórych ustawodawstwach)²⁶. Niektórzy autorzy uważają, że głównym problemem nie jest bowiem brak właściwego rozumienia pracy przymusowej w ramach przestępstwa handlu ludźmi, a jej zbyt wąski zakres. Jak pisali Zbigniew Lasocik i Łukasz Wieczorek „nadal pozostaje nierozwiązany problem kwalifikacji prawnej tych czynów, które są lub będą wypełniały znamiona pracy przymusowej, ale już nie będą nosiły znamion handlu ludźmi”²⁷. Naprzeciw tym oczekiwaniom wychodzi propozycja zespołu Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości wprowadzenia nowego przepisu zmuszania człowieka do pracy (propozycja dodania w art. 189a §§ 3–9)²⁸.

²³ Ustawa z 12.12.2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. z 2020 r. poz. 35).

²⁴ *Human Trafficking...*

²⁵ LEX nr 1765629.

²⁶ Propozycje w tym zakresie sformułowano np. w: Ł. Pohl, K. Burdziak, P. Banaszak, *Stosunek...*, s. 17–18.

²⁷ Z. Lasocik, Ł. Wieczorek, *Handel ludźmi...*, s. 71.

²⁸ Ł. Pohl, K. Burdziak, P. Banaszak, *Stosunek polskiego prawa karnego do zjawiska pracy przymusowej (aspekty interpretacyjne, zarys orzecznictwa oraz problematyka wykrywczej działalności służb)*, Warszawa 2018, s. 17–19.

Nie wydaje się jednak, by ta niezwykle rozbudowana nowa konstrukcja rozwiązała wiele praktycznych problemów. Rozwiązanie takie nadal bowiem powodowałoby również konieczność zdefiniowania jego treści w kontekście rozróżnienia pomiędzy tym przepisem a pracą przymusową rozumianą jako forma handlu ludźmi.

W naszym przekonaniu brak jest także wyników badań empirycznych²⁹ wskazujących, że istnieje potrzeba wprowadzenia nowego typu przestępstwa pracy przymusowej, innego niż handel ludźmi do pracy przymusowej. Innymi słowy, brakuje potwierdzonych przypadków z praktyki, które potwierdzałyby, że sprawca czynów wykorzystania pracowniczego pozostałby bezkarny (czyli nie mógłby zostać ukarany przy wykorzystaniu już obowiązujących przepisów prawa karnego), jeśli nie wypełniłby swoim zachowaniem wszystkich obowiązkowych przesłanek zawartych w definicji handlu ludźmi z art. 115 § 22 k.k., zatem że istnieje podstawa, iż w polskim ustawodawstwie karnym istnieje luka w tym zakresie. Trzeba pamiętać, że zakresowo czyny nieobjęte nowo proponowaną definicją mogą wypełnić (i zapewne wypełnią) znamiona takich przestępstw, jak: zmuszanie (art. 191 k.k.)³⁰, uporczywe naruszanie praw pracowniczych (art. 218 k.k.) lub wyzyskanie przymusowego położenia w zakresie wykonywania usług (art. 304 k.k.). Są one jednak rzadko wykorzystywane w praktyce (na rzecz np. przywłaszczenia dokumentów tożsamości)³¹.

Pozostawienie pracy przymusowej w ramach przestępstwa handlu ludźmi wynika także z tego, że obecnie istnieją specjalne jednostki do wykrywania zjawiska handlu ludźmi (w policji, Straży Granicznej oraz prokuraturze), które wykrywają także handel ludźmi do pracy przymusowej (szczególnie Straż Graniczna jest w tym zakresie coraz bardziej skuteczna³²). Wyodrębnienie oddzielnego przestępstwa mogłoby zatem spowodować konfuzję, czy organy te powinny się nadal zajmować jego wykrywaniem oraz wsparciem dla osób pokrzywdzonych tym czynem. Również w tym zakresie istnieje cały system wsparcia dla ofiar handlu ludźmi, w tym ofiar pracy przymusowej – poczynając od przepisów prawa o cudzoziemcach ułatwiających pobyt obcokrajowcom pokrzywdzonym przestępstwem handlu ludźmi po wsparcie w ramach rządowego programu Krajowego Centrum Informacyjno-Konsultacyjnego prowadzonego przez Fundację La Strada. Zatem skutkiem wyodrębnienia oddzielnego przestępstwa pracy przymusowej paradoksalnie mogłoby być nie zwiększenie wsparcia i ochrony osób pokrzywdzonych, ale jego osłabienie poprzez wyłączenie ich z obecnie funkcjonującego systemu. Tymczasem zalecenia MOP jasno wskazują, że osobom pokrzywdzonym przestępstwem pracy przymusowej powinny przysługiwać takie same uprawnienia i wsparcie jak ofiarom handlu ludźmi³³.

²⁹ Badania empiryczne w tym zakresie były prowadzone przede wszystkim przez Łukasza Wieczorka (Ł. Wieczorek, *Kryminologiczne aspekty pracy przymusowej w Polsce*, „Archiwum Kryminologii” 2017, t. XXIX, s. 71–116) czy Pawła Dąbrowskiego (P. Dąbrowski, *Praca przymusowa...*, s. 66 i n.). Takich przykładów nie dostarcza także raport Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości (Ł. Pohl, K. Burdziak, P. Banaszak, *Stosunek...*, s. 20–29).

³⁰ Por. J. Jurewicz, *Handel...*, s. 134–138.

³¹ Ł. Wieczorek, *Praca przymusowa...*, s. 287–288.

³² Por. W. Klaus, *Wykorzystywanie do pracy przymusowej cudzoziemców w Polsce* [w:] *Atlas planetarnej przemocy*, Warszawa 2018, s. 85–92.

³³ *Human Trafficking...*, s. 63.

Abstract

Witold Klaus, Małgorzata Makarska, *Proposal of Definition of Forced Labour: Amendments to Article 115(22b) of the Polish Criminal Code*

Many legislations struggle with defining forced labour. There is not much help from international law, since the only regulation in this matter is the 1930 International Labour Organisation Convention No. 29, which is out of date and not fit for the current needs. The lack of a clear definition of forced labour is one of the main obstacles making this phenomenon (which is becoming increasingly common nowadays) so difficult to identify for law enforcement agencies, which is why its perpetrators are so rarely brought to justice. There are many discussions about whether forced labour should be construed as a separate offence or whether it is (and should be) understood as a form of human trafficking (as many international documents suggest). The authors of this paper prefer the latter view. We believe that such a solution is more productive (especially in the Polish perspective), because Poland has developed a whole system of counteracting human trafficking and providing assistance to its survivors. In addition, law enforcement agencies are well trained in identifying this phenomenon, while a legal definition of forced labour will be an additional (currently lacking) element that can make their efforts in fighting this offence more effective.

Keywords: *human trafficking, forced labour, Polish Criminal Code*

Streszczenie

Witold Klaus, Małgorzata Makarska, *Propozycja definicji pracy przymusowej – projekt art. 115 § 22b Kodeksu karnego*

Wiele ustawodawstw boryka się z problemem zdefiniowania pracy przymusowej. Niewiele w tym zakresie pomaga prawo międzynarodowe, bowiem definicję taką możemy znaleźć wyłącznie w Konwencji nr 29 Międzynarodowej Organizacja Pracy – i jest ona przeterminowana i nieprzystająca do obecnych potrzeb. Brak definicji pracy przymusowej jest jedną z głównych przyczyn powodujących, że to zjawisko (które staje się obecnie coraz powszechniejsze) jest tak trudne do zidentyfikowania przez organy ścigania zajmujące się zwalczaniem handlu ludźmi, a jego sprawcy są tak rzadko doprowadzani przed oblicze wymiaru sprawiedliwości.

Wiele dyskutuje się, czy praca przymusowa powinna stanowić odrębne przestępstwo czy też jest ona (i powinna być) rozumiana jako forma handlu ludźmi (co sugeruje wiele dokumentów międzynarodowych). Autorzy niniejszej pracy przychylają się do tego drugiego stanowiska. Uważamy, że szczególnie w polskich warunkach jest ono zdecydowanie bardziej efektywne, bowiem w naszym kraju funkcjonuje szeroko rozbudowany system przeciwdziałania handlowi ludźmi i wsparcia dla jego ofiar. Organy ścigania są przygotowane do wykrywania tego zjawiska, a legalna definicja pracy przymusowej będzie stanowiła dodatkowy (i obecnie brakujący) element, który zwiększy ich skuteczność w walce z tym przestępstwem.

Słowa kluczowe: *handel ludźmi, praca przymusowa, Kodeks karny*

Literatura:

1. *A global alliance against forced labour. Report of the Director-General Global Report under the Follow-up to the ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work 2005*, Genewa 2005;

2. Bulenda T., *Przymus pracy i wykorzystywanie pracowników – aspekty etyczne i prawne* [w:] *Handel ludźmi – zapobieganie i ściganie*, red. Z. Lasocik, Warszawa 2006;
3. Dąbrowski P., *Praca przymusowa cudzoziemców w Polsce – analiza zjawiska w wybranych grupach migranckich*, Warszawa 2014;
4. *Human Trafficking and Forced Labour Exploitation. Guidelines for Legislation and Law Enforcement*, Genewa 2005;
5. Jurewicz J., *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Łódź 2011;
6. Karsznicki K., *Analiza polskiego prawa pod kątem efektywności ścigania handlu ludźmi do pracy przymusowej*, Warszawa 2008;
7. Klaus W., *Wykorzystywanie do pracy przymusowej cudzoziemców w Polsce* [w:] *Atlas planetarnej przemocy*, Warszawa 2018;
8. Koredczuk J., *Przymus psychiczny w polskim prawie karnym okresu międzywojennego*, *Studia Iuridica Toruniensia* 2012, t. XI;
9. Lasocik Z., *Wieczorek Ł., Handel ludźmi do pracy przymusowej – raport z badań*, Warszawa 2010;
10. Mozgawa M., *Handel ludźmi (art. 189a KK)* [w:] *System Prawa Karnego*, t. 10, *Przebiegstwa przeciwko dobrom indywidualnym*, red. J. Warylewski, Warszawa 2012;
11. Mozgawa M., Budyn-Kulik M., Kozłowska-Kalisz P., Kulik M., *Komentarz do art. 1* [w:] *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, red. M. Mozgawa, LEX 2020;
12. Namysłowska-Gabrysiak B., *Handel ludźmi w celu wykorzystania seksualnego. Zagadnienia prawne i kryminologiczne*, Warszawa 2018;
13. Oniszczyk J., *Tworzenie aktów normatywnych jako instrument polityki publicznej. Technika budowy tekstu*, *Studia z Polityki Publicznej* 2014, nr 3(3);
14. Plant R., *Addressing Human Trafficking as a Forced Labour Concern: the Policy implications* [w:] *New Types of Crime. Proceedings of The International Seminar held in connection with HEUNI's thirtieth anniversary*, red. M. Joutsen, Helsinki 2012;
15. Pohl Ł., Burdziak K., Banaszak P., *Stosunek polskiego prawa karnego do zjawiska pracy przymusowej (aspekty interpretacyjne, zarys orzecznictwa oraz problematyka wykrywczej działalności służb)*, Warszawa 2018;
16. Weatherburn A., *Clarifying the scope of labour exploitation in human trafficking law. Towards a legal conceptualisation of exploitation*, Tilburg 2019;
17. Wieczorek Ł., *Kryminologiczne aspekty pracy przymusowej w Polsce*, *Archiwum Kryminologii* 2017, t. XXIX;
18. Wieczorek Ł., *Praca przymusowa. Zagadnienia prawne i kryminologiczne*, Warszawa 2017;
19. Villacampa C., Torres N., *Trafficked Women in Prison: The Problem of Double Victimization*, *European Journal on Criminal Policy and Research* 2014, nr 21(1);
20. Villacampa C., Torres N., *Human trafficking for criminal exploitation: Effects suffered by victims in their passage through the criminal justice system*, *International Review of Victimology* 2019, nr 25(1);
21. Wróbel W., Zoll A., *Polskie prawo karne. Część ogólna*, Kraków 2010;
22. Ziemiński Z., *Logika praktyczna*, Warszawa 1995.